MARCU GABINSCHI
Institutul de Filologie
(Chişinău)

UN BALCANISM EXTRABALCANIC – PARADOXUL ŞI REZOLVAREA LUI *

Abstract

Among other facts, adduced previously by the author in favour of the autochthonous monogenesis of the infinitive loss in the Balkan area, there was also the neo-Balkan factor, i.e. the transmission of the tendency to languages brought to the Balkans relatively late. So is the Judeo-Spanish with its Balkan type turns, e.g. *kale ke (f)aga*, regarded as living models reproducing what is supposed to have appeared in ancient times, when Greek, Latin and Slavonic were beginning to balkanize. However the Catalan type *cal que faci* seems to disprove, at first glance, such a version. But as we take into account the long contact of the Catalan crusaders with Greece, we see how the *cal que faci* type, not attested by us in texts previous to the Catalan invasion of Greece, could appear, thus also proving to be a probable Balkanism.

I

Limbile balcanice de substrat nefiind accesibile observărilor noastre directe, nu ne rămâne, ca să aflăm despre ele ceva, decât să identificăm, în măsura posibilului, probabile urme ale lor în limbile vii ale Balcanilor. Procedând în acest fel, e natural să vedem cele mai recognoscibile trăsături transmise limbilor, acum vii, ale regiunii din limbile ei vechi, în trăsăturile glotice cele mai specifice acestei regiuni. Această probabilitate e cu atât mai mare, cu cât o trăsătură glotică e specifică nu uneia, ci câtorva idiomuri locale.

În general, e vorba de ceea ce e cunoscut demult ca balcanisme, caz particular a ceea ce am numit recent arealisme [1, p. 88-89], noţiune de care lingvistica (în pofida unor afirmaţii nihilistice) nu se poate lipsi, deşi insuficienţa de strictețe în această problemă într-adevăr prezintă balcanismele ca ceva ceţos, greu de delimitat de alte fenomene. Astfel, după cum am încercat să arătăm, nu e raţională clasarea tradiţională ca balcanisme a unor trăsături comune limbilor balcanice cu alte limbi strâns înrudite cu ele (romanice, slave) şi altele vecine.[1] Aşa este, de exemplu, repriza prin aşa-zisele „pronume scurte (atone,

* În vara anului 2010 autorul a primit invitaţia să trimită un articol pentru volumul omagial al unui renumit lingvist român, ceea ce a şi făcut. Mai târziu însă publicarea omagiului în discuţie tot amânându-se sine die, autorul a găsit de cuviinţă să publice articolul, într-o variantă mai completă şi adusă la zi, la Chişinău.

[1] Trăsăturile, comune unei grupări de limbi şi necondiţionate de înrudire, dar proprii unei arii mai largi, sunt pentru aria dată transarealisme, vezi [1, p. 92].

BDD-A6811 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:47 UTC)

conjuncte)" proprie tuturor limbilor romanice, şi care este stadiul aglutinativ (deşi deja cu elemente de fuziune) al conjugării obiectivale, răspândită pe larg în limbile lumii. Nu este specific balcanic nici comparativul analitic (ai cărui exponenţi, ca rom. *mai* sau sudsl. *no*, evoluează în prefixe neosintetice), propriu şi el limbilor romanice, dar şi celor turcice, semite ş.a. Tot aici trebuie menţionată formarea viitorului prin fostele verbe însemnând „a vrea", cum este în limbile germanice, iar mai rar în cele romanice. Iar structura iniţial supresivă a ordinalelor 11-19 e proprie tuturor limbilor slave, dar şi ungarei, letonei ş.a. Exemplele s-ar mai putea înmulţi. Deci nu tot ce a fost socotit balcanism la prima vedere este specific balcanic. Desigur, şi asemenea fenomene, ca şi unele şi mai răspândite în limbi, cum e, de ex., articolul (nu tocmai cel postpus) sau perfectul postposesiv, pot proveni şi ele din substratul balcanic, dar ele sunt practic imposibil de identificat ca provenind tocmai de acolo şi nu din altă sursă.

Pentru Balcani, am putut stabili cel puţin următoarele criterii ale diferitor grade de specificitate comună ale limbilor din regiune, necondiţionată nici de înrudire, nici de poligeneză: 1) Trăsătura dată nu a fost găsită în nici o altă limbă din lume. Aşa este, pe cât ştim (în ciuda afirmaţiilor à la I. Bacinschi, P. Trost ş.a.),[1] înlocuirea infinitivului prin propoziţii ce devin, trecând secole, forme de conjunctiv. 2) Trăsătura există în alte limbi din lume, însă nu în acele familii ale căror limbi se vorbesc în Balcani. Aşa este postpunerea articolului hotărât, existentă în limbile scandinave, în bască, în aramaică, dar necunoscută limbilor romanice şi slave din afara Balcanilor (particula asemănătoare dialectală a rusei de nord nu este articol). Trăsătura există şi în afara limbilor balcanice în limbile din aceleaşi familii ca şi ele, dar fără continuitate în spaţiu şi în timp. Aşa sunt comparaţiile asindetice de tipul rom. *beat turtă* sau *frumoasă foc*, alb. *mjaltë i ëmbël* „dulce ca mierea" cu paralele în sefardă (iudeospaniolă) adusă în Balcani abia în sec. XV, comparaţii prezente şi în sefarda din Maroc, cf.: *dulse myel*.

Desigur, această gradare se poate completa şi preciza, dar pentru expunerea ulterioară aici este de reţinut faptul că înlocuirea infinitivului este fenomenul cel mai specific local din limbile regiunii, ceea ce îl prezintă ca cea mai probabilă moştenire a limbilor locale de substrat care ori nu aveau încă infinitiv, ori nu-l întrebuinţau încă pe scară largă. Dar deprinderea de a întrebuinţa propoziţiile secundare (resp. conjunctivul) în sensul infinitivului are acea particularitate că se transmite inconştient de către vorbitori dintr-o limbă în alta. Fenomenul a fost descris ca influenţa română asupra ungarei din Ardeal şi asupra sârbei din Banat (ceea ce putem sprijini prin multe exemple din vorbirea rusă a moldovenilor), ca influenţa bulgară asupra găgăuzei şi a limbii turceşti din Balcani. O influenţă de substrat sigură şi accesibilă observărilor noastre este înlocuirea cvasitotală a infinitivului în trei subdialecte suditaliene (cel nordsicilian, cel sudcalabrez şi cel sudapulez) formate pe substratul grec. Deci transmiterea fenomenului în cauză observabilă direct este un argument în plus în favoarea admiterii unei situaţii analoage în Antichitate, adică în vremea înlocuirii vechilor limbi balcanice de către greacă, latină şi slavă. Cu alte cuvinte, limbile noi a căror evoluţie o observăm pot fi folosite ca modele naturale ale celor petrecute în Antichitate. Aşa invocăm factorul pe care îl numim neobalcanic.

[1] Acest punct de vedere l-am criticat amănunţit, vezi, de ex., [2, p. 160-205].

BDD-A6811 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:47 UTC)

Sub acest raport am cercetat şi noi o limbă pe care putem s-o numim neobalcanică, anume limba sefardă, în care am constatat o evoluție, pe alocuri destul de intensă, a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv. Am descris mai multe manifestări ale acestei înlocuiri, printre care excelează construcțiile, reproducând exact cele din alte limbi balcanice, anume *ké ke (f)aga ?* (= rom. *ce să fac ?*), *ké* reprezentând orice cuvânt interogativ, şi *kale ke (f)aga* (= rom. *trebuie să fac*), construcții străine spaniolei, dar şi sefardei din Maroc (hakitiei), vezi, de ex. [3, p. 157-166]. Acest fapt l-am folosit ca argument în vechea (de un secol şi jumătate) discuție despre sursa înlocuirii infinitivului în Balcani.

După cum se ştie, până în prezent mai sunt actuale trei din explicațiile fenomenului (odată mai numeroase). Cea mai răspândită versiune invocă limba greacă în care fenomenul s-ar fi petrecut din cauze interne, transmițându-se ulterior limbilor coîntrebuințate cu greaca, în special sub influența ei ca o limbă de cultură. Această versiune nu explică unele fapte şi e vulnerabilă prin aceea că înlăturarea din cauze interne a unui infinitiv (şi încă a unuia bine individualizat formal şi dezvoltat categorial) nu-şi găseşte paralele în nici o limbă din lume. Mai mult decât atât, în Italia de Sud (vezi mai sus) însăşi greaca a fost sursa înlocuirii infinitivului ca o limbă de substrat degradat cultural, caz de transmitere a fenomenului dintr-o limbă în alta, cu mai multe paralele direct cele observabile acum în Balcani. Versiunea a doua, cea a independenței fenomenului în fiecare limbă balcanică (bazată nu o dată şi pe motive „patriotice") contrazice brusc comunitatea specifică bătătoare la ochi a limbilor regiunii tocmai în „trăsătura cea mai frapantă, şi care mai mult decât oricare alta domină construirea propozițiilor" [4, p. 7], nemaivorbind de comunitatea specifică balcanică a altor fenomene glotice.

Deci în lumina a tot ce se desprinde din argumentările pe tema dată, am considerat (mergând pe ideea expusă încă de F. Miklosich, G. Weigand şi alții) că cea mai probabilă cauză a înlocuirii infinitivului în Balcani este păstrarea vechii deprinderi glotice a vorbitorilor limbii (sau a limbilor) vechi de substrat. Printre mai multe argumente în favoarea acestei păreri am şi invocat (precum s-a mai spus) factorul neobalcanic, în particular construcțiile conjunctivale sefarde de tipul străin spaniolei (vezi mai sus). Acestea erau prezentate ca un obiect de extrapolare: o tendință, ce se transmite din limbile acum băştinaşe ale regiunii în limbile aduse aici relativ recent, e de natură să se fi transmis odată tot aşa limbilor greacă, latină şi slavă din limbile de substrat.

Sub acest raport am şi invocat întorsăturile sefarde de tipul *ké ke (f)aga ?, kale ke (f)aga* ş.a. (vezi mai sus). Specificul lor balcanic, deci şi valoarea lor diagnostică, a fost puse la îndoială de către V. Iu. Rozențveig, P. Trost şi B. D. Joseph. Aceste considerații, în realitate nişte observații speculative, nebazate pe cunoştință de fapte, au fost uşor de combătut [3, p. 164-166; 5]. Mai multe eforturi a cerut însă interpretarea unui fenomen, pe cât ştim, necunoscut criticilor noştri şi neaşteptat pentru noi înşine.

II

Relativ recent, apucându-ne de studiat în alte scopuri decât cele balcanologice, limba catalană, am fost surprinşi de faptul că şi acolo sunt obişnuite întorsăturile debitative de tipul *cal que faci* (la imperfect *calia que fes*), exact de aceeaşi structură ca şi sef. *kale ke (f)aga* (la trecut *kalía ke (f)iziera)*, cf. rom. *trebuie să fac* şi analoagele lui balcanice (pe cât ştim această construcție nu este cunoscută nici unei alte limbi romanice din afara

BDD-A6811 © 2012 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:47 UTC)

Balcanilor[1]). De ex., *Cal que acabi allò que ha començat* (J. Carbonell, L'home de l'Altair, Sant Esteve de Monestir, 1984, p. 170) „Trebuie să termine ceea ce a început".

Spre deosebire de limbile balcanice, această construcție nu a înlocuit întorsăturile sinonime infinitivale dar, deşi e mai puțin frecventă decât unele din ele, este un procedeu obişnuit. Sinonimia acestei construcții cu cea infinitivală e demonstrată printre altele de omogenitatea sintactică, de ex., *És clar que està rumiant, vacil·lant, procurant d'esbrinar si ha de continuar restant dreta o si, al contrari, no cal que s'ajupi vora meu* (op. cit., p. 205) „E clar că ea se tot gândeşte, stă în cumpănă, tot încearcă să clarifice dacă trebuie să rămână neclintită ori că, dimpotrivă, trebuie să se închine în fața mea". Tipul *cal que faci* este, pe cât am putut observa, rar în literatura pe teme abstracte.[2] În literatura artistică alegerea lui sau a sinonimului lui depinde de preferințele autorului dat. Astfel, în romanul citat a lui J. Carbonell e întrebuințat pe 248 de pagini de 28 de ori, pe când infinitivul stă acolo în construcțiile debitative, salvo errore et ommissione, de 107 de ori pe lângă *haver de*, de 44 de ori pe lângă *deure*, de 4 ori pe lângă *tenir de* şi odată pe lângă *haver que.* Tot acolo *caldre* „a trebui" stă pe lângă infinitiv având sens impersonal de 13 ori, de ex., *Ja des de l'escola als infants se'ls diu que cal obeir les lleis* (op. cit., p. 199) „Chiar de la şcoală copiilor li se spune că legile trebuie respectate". Unii autori chiar evită construcțiile de tipul *cal que faci.* De exemplu, în romanul cunoscut pe larg al dnei M. Rodoreda „Piața Diamantului" (Barcelona, 1982, 191 p.) sensul respectiv se redă prin infinitiv pe lângă *haver de* de 61 ori, pe lângă *deure* – de 25 de ori, pe lângă *tenir de* – de 4 ori, pe lângă *haver que* – odată, iar pe lângă însuşi *caldre* de 4 ori, iar tipul *cal que faci* lipseşte cu desăvârşire.

Aşa dar, cu totul pe neaşteptate într-o limbă romanică, din afara Balcanilor, s-a găsit o întorsătură tipic balcanică, chiar cu componentele de aceeaşi etimologie ca şi sef. *kale ke (f)aga.* Acest fapt s-ar părea că pune la îndoială interpretarea noastră a construcției sefarde ca imitare a celei balcanice (ca rom. *trebuie să fac* ş.a.), prin urmare şi a folosirii sefardei ca model natural al unei limbi vechi în stare de balcanizare incipientă, ceea ce, în ultimă analiză, ar fi un argument în defavoarea versiunii proautohtone a înlocuirii infinitivului în Balcani. Mai concret, ar apărea naturală părerea că tipul *kale ke (f)aga* ar fi adus de către sefarzi în Balcani din catalană cu atât mai mult că influența acesteia e reflectată de câteva cuvinte sefarde, cf. însuşi verbul *caler*, ca şi *feşugo* „importun", *safanorya* „morcov", *abokarse* „a se apleca", *kazal* „sat", *diyada* „spectacol de zi", un alomorf al prepoziției obiectului direct *an*.

Dată fiind slăbiciunea acestei influențe (cu mult mai slabă decât din partea

[1] Cazul *no calía que lo hicieran* „nu trebuia s-o facă" este citat în [6, p. 427] ca un exemplu de catalanism dintr-un grai spaniol limitrof.

[2] Bunăoară, într-un roman istoric de 170 p. am întâlnit pe lângă verbele debitative *haver, deure* şi însuşi *caldre* infinitivul de 71 de ori, iar tipul *cal que faci* de 3 ori. Într-o carte de istorie de 187 p. cifrele respective sunt 83 şi 3, iar într-o monografie filologică de 178 p. (în care găsim şi rarul *convenir*) acelaşi cifre sunt 117 şi 3, predominând brusc însuşi *caldre* în tipul *cal fer.* Unele îmbinări de acest tip s-au şi frazeologizat, de ex., *Cal afegir* „Trebuie adăugat", *Cal assenyalar* „De notat". ş.a.

BDD-A6811 © 2012 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:47 UTC)

portughezei, care totuşi nu a generat fenomene gramaticale în afara graiului din Bitola, cu substrat portughez în fonetică, lexic şi gramatică), dar şi lipsa, în catalană, a altor întorsături conjunctivale, de tip sefard balcanic, în primul rând al lui *ké ke (f)aga ?)*, suspiciunea în cauză a cerut clarificări ulterioare.

III

În această ordine de idei e cazul să ne amintim de unele fapte istorice. După cum ştim, între anii 1311 şi 1378 în Grecia au existat ducatele de Atena şi de Neopatria ale cruciaţilor catalani, iar după căderea acestor ducate posesiunile catalane se mai păstrau în unele localităţi din Grecia până la anul 1460 [7, p. 509]. Încă „regii catolici" Ferdinand şi Isabela (dacă nu şi urmaşii lor ?) mai purtau, între alte titluri, şi cele ale celor doi duci. În total, în op. cit. a lui F. Soldevila, de mai mult de 70 de ori figurează activitatea catalanilor atât în Grecia în general, cât şi, în particular, la Atena, Neopatria, Teba, Moreea, pe Rodos ş.a. (vezi indicele în [7, p. 1403-1524]). De reţinut în special pasajele de felul următor: „Catalana este – nici nu se cere spus – limba oficială a ducatelor. Organizarea ecleziastică se sprijină pe prelaţi catalani. Viaţa municipală se dezvoltă intens la Teba, la Atena, la Livadia. Porturile ducatelor, în special Livadostro şi Galaxidi, devin centre de trafic intens cu metropola" (p. 424) sau mai departe: „Deşi depindeau direct de regii catalani din Sicilia, urmaşii cuceritorilor (începe citatul din A. Rubiò i Lluch – *M.G.*) „născuţi deja în cea mai mare parte în umbra sfântă a Acropolelui, nu-şi uitau niciodată ţara de origine. Suveranul Cataloniei era onorat şi ascultat întotdeauna când se li adresa" (p. 484), şi mai jos: „idealul, tot mai afirmat, al catalanilor din Atena şi Neopatria era să fie uniţi, fără suveranităţi intermediare, direct cu Catalonia" (p. 484) ş.a.m.d.

Pasaje de felul acesta se pot aduce din „Istoria" lui F. Soldevila cu zecile. Cu părere de rău, încă nu ne-au fost accesibile multiplele opere ale cercetătorilor contactelor umane greco-catalane (cum e A. Rubiò i Lluch), în special ai celor glotice, din care cauză consideraţiile noastre au deocamdată caracter preliminar (şi nu ştim dacă asemenea date tocmai lingvistice, există în literatura destul de bogată privitoare la contactele greco-catalane). Dar şi în lumina faptelor aduse mai sus (şi a multora asemănătoare) e clar că în secolul XIV, dacă nu şi mai târziu, o parte a grecilor şi a catalanilor nu putea decât să ştie, cel puţin într-o anumită măsură, limba celeilalte părţi. Din descrierea situaţiei generale citate mai sus acest fapt este mai clar decât din constatarea împrumuturilor lexicale din greacă în catalană, în special din terminologia marină, tot mărturie a contactelor (despre care vezi [8, p. 178-230]).[1]

IV

Se face deci relevantă informaţia, dacă tipul *cal que faci* e reperabil în catalana de până la 1311.

În acest scop, neavând încă la dispoziţie texte catalane vechi, ne-am adresat cunoscutului lingvist catalan, dlui J. Bruguera i Talleda, care în consultaţia sa[2] (pentru care

[1] Despre contactele culturale dintre cele două popoare vezi şi [9]. Evoluţia de sens, prin excelenţă negativă, a cuvântului *català* în Balcani, a fost explicată recent prin etnonimul ţiganilor catalani ce s-au aşezat acolo, vezi [10], dar există şi alte etimologii ale cuvântului, legate de denumirea cruciaţilor, vezi de ex. [11, p. 181].

[2] Scrisoarea D-sale din 22 iunie 2002.

BDD-A6811 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:47 UTC)

îi exprimăm recunoştinţă) ne-a comunicat datele despre „cartea faptelor regelui Jaume” (scrisă aproximativ în anii 1313-1327, vezi [12, p. 42-45]) în care din 23 de întrebuinţări ale lui *caldre* în 9 cazuri el nu e însoţit de verb (ca în *no us cal* „nu vă trebuie” sau *no i calia jutge* „nu i trebuia judecător”), iar în restul cazurilor introduce infinitivul (ca în *que no·ls calqués cercar* „ca să nu trebuiască căutaţi”, dar nici un exemplu al tipului *cal que faci* în „Carte” nu este. J. Bruguera i Talleda consideră că originea acestui tip nu e cunoscută, dar că apariţia lui reflectă probabil „perfecţionarea sintactică în direcţia hipotaxei” de tipul latinului *opportet ut…*, vreo influenţă balcanică (chiar din partea limbii greceşti bizantine) părându-i cu totul nereală. D-lui îşi recunoaşte totuşi incompetenţa în această problemă, de care nu s-a ocupat. Cu această ocazie noi ne reiterăm atitudinea negativă faţă de „perfecţionarea sintactică” manifestată de înlocuirea infinitivului prin conjunctiv (neîntâlnită încă nicăieri în afara Balcanilor), vezi mai sus despre I. Bacinschi şi alţii. Iar în ceea ce priveşte tocmai tipul *cal que faci,* putem cita unele date ale catalanei vechi ce ni s-au făcut accesibile relativ recent.

Astfel, am cercetat mai întâi „Operele complete” ale lui Bernat Metge (1346/1350-1413) [13], în care am găsit infinitivul pe lângă *deure* de 84 de ori, pe lângă *haver de* şi *haver a* – de 22 de ori, dar tipul *cal que faci* nu l-am găsit nici o dată, deşi de 18 ori am întâlnit tipul impersonal *cal fer*. În antologia „Opt secole ale poeziei catalane” [14] infinitivul pe lângă *deure* l-am fixat de 26 de ori, pe lângă *haver de* şi *haver a* de 11 ori, pe lângă *tenir* – o dată, impersonalul *cal* cu infinitiv întâlnindu-se de 4 ori, iar tipul *cal que faci* l-am întâlnit o singură dată şi aceea într-un text al poetului din secolul XX Pere Quart: *ton capritx, fill de l’antiga enveja,/ que finalment caldrà que ofeguis* (p. 495) „capriciul tău, copil al vechii invidii, / pe care în sfârşit va trebui să-l înăbuşi”.

Sub acelaşi raport am cercetat trei texte catalane vechi din op. cit. a lui J. Coromines [8] obţinând datele următoare. În „Homilies d’Organyà” (sec. XII-XIII), în p. 127-153, sensul lui „trebuie să facă” se redă prin „*deure* + infinitiv” de 31 de ori, prin „*haver* + infinitiv” de două ori, iar verbul *caldre* (deci, şi tipul *cal que faci*) lipseşte complet. Textul următor, „Lista de preţuri din Barcelona din anul 1271” (p. 154-165) nu conţine contexte diagnostice care ne interesează, iar mai departe urmează „Cartea femeilor” de F. Eiximenis (1327-1409), tipărită la Barcelona în 1495[1]. J. Coromines publică textul poetic original al „Cărţii” paralel cu varianta lui prozaizată de către autor (p. 166-215). La exprimarea sensului „trebuie să fac(ă)” în ambele texte predomină brusc tipul „*deure* + infinitiv” (22 de ori), tot el pe lângă *haver de* şi *haver a* stă în 6 cazuri, iar „*cal* + infinitiv” e întrebuinţat de 4 ori. Tipul *cal que faci* este prezent în carte o singură dată (p. 190). Se vorbeşte acolo de ceea ce trebuie şi nu trebuie să facă femeile, de aceea în ambele texte paralele sunt concentrate 16 construcţii debitative personale, din care cea singură conjunctivală rimează cu rândul de mai sus: *oí dir semblant veu/ a molts de hòmens sages,/ e’n doctors llegit he·u:/ que cal que·l cor pur haja/ la donzelle’e nédeu* (p. 190, rimând *sages* şi *haja*) „am auzit vocea asemănătoare/ a multor oameni deştepţi/ şi la savanţi am citit / că domnişoara trebuie să aibă o inimă pură şi cinstită”. În textul paralel prozaic

[1] Vezi despre aceasta amănunţit [12, p. 58-62]. Totuşi e stranie lipsa oricărei referinţe, atât în [12], cât şi în [15], la perioada ducatelor catalane din Balcani, considerată de obicei ca o epocă strălucită în istoria Cataloniei, deşi în ambele lucrări istoria literaturii e examinată pe fundalul larg al culturii catalane în genere.

BDD-A6811 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:47 UTC)

lipsesc şi rima, şi construcţia conjunctivală, al cărei sens se redă acolo prin cea infinitivală: *la donzella deu haver lo cor pur e net.*

În sfârşit, în articolul despre *caldre* (var. *caler*) al dicţionarului etimologic al lui J. Coromines [6, p. 427], printre alte exemple ale lui „*cal* + infinitiv" se citează următoarele cuvinte ale lui R. Llull: *E qui-s penet e·s jutja, no·l cal dues vegades punir* „şi cel ce se căieşte şi se osândeşte nu trebuie pedepsit de două ori", şi mai jos *no cal punir-lo dos cops, no cal que Déu ni ningú el torni a castigar* „nu trebuie pedepsit de două ori, nu trebuie nici Dumnezeu, nici altcineva iarăşi să-l pedepsească". Acesta este cazul cel mai vechi al lui *cal que faci* cunoscut nouă, caz care, dată fiind vremea vieţii lui R. Llull (1235-1315) nu poate încă să fie rezultatul influenţei greceşti, care în 1311 putea abia să se înceapă. De notat totuşi că dacă în locul lui *cal que… torni a castigar* ar sta *deu tornar a castigar* sau alt sinonim, punerea alături a celor trei infinitive ar crea monotonie sintactică, pe care utilizarea conjunctivului a înlăturat-o.

Aşa dar, în lumina a tot ce ştim astăzi se conturează tabloul următor al sferei în discuţie (tablou pe care, făcându-ni-se accesibilă altă literatură la temă, am putea să-l precizăm sau să-l schimbăm).

Tipul *cal que faci* exista în limba catalană (începând cel puţin din secolul XIII sau de la începutul secolului XIV, fiind în mijloc pronunţat periferic de exprimare a debitativităţii personale. Situaţia lui era atunci, judecând în baza faptelor accesibile, analoagă cu construcţiile omoseme din alte limbi nebalcanice, cum e, de ex., rus. *Надо, чтоб он это сделал*, sinonim al mai obişnuitului *Он должен это сделать* „Trebuie s-o facă". Mai e de relevat că primele două cazuri ale lui *cal que faci* cunoscute nouă sunt conotate stilistic (creând rima şi înlăturând monotonia sintactică). În genere, ocurenţa lui *cal que faci* în literatura catalană veche e extrem de rară în comparaţie cu cea din limba contemporană. Ţinându-se seama atât de acest fapt, cât şi de contactele intense de masă catalano-greceşti din secolele XIV-XV, e natural să presupunem că în vorbirea purtătorilor celor două limbi (a grecilor ce învăţase limba catalană şi invers) tipul *πρέπει να κάνω* a fost prototipul lui *cal que faci* activizat, care a ocupat în acest fel un loc important în seria sinonimică.

V

Deci putem trasa evoluţia următoare: tipul *cal que faci* ar fi pătruns în vorbirea evreilor catalani până în secolul XV, datorită influenţei greceşti asupra catalanei. Venind aceşti evrei, în 1492 (deşi grupuri mai puţin numeroase ale lor urmau acelaşi drum şi nainte şi după aceea), în Balcani tipul de construcţii în cauză a găsit acolo teren propice[1] pentru răspândire ulterioară în bilingvismul cu limbile balcanice, printre care şi în greaca vorbită de evreii romanioţi, băştinaşi în Balcani, ulterior asimilaţi în cea mai mare parte

[1] Cu titlu de contrast putem aduce următoarele. Precum am mai spus, sefarda balcanică are cu mult mai multe lusitanisme decât catalanisme (vezi amănunţit [16]). A existat chiar un grai cu urme evidente ale substratului portughez în fonetică, lexic şi gramatică (or. Bitola, fost Monastir, din Macedonia). Acolo se întrebuinţa şi semifinitivul (aşa zisul „infinitiv personal"), fixat sporadic şi în graiul vecin din or. Florina (Lerin) din Grecia. Totuşi semifinitivul, cu toată însemnătatea lusitanismelor în sefardă, a rămas un fenomen îngust dialectal. Cauza este aceea că nu a întâlnit în limbile balcanice nici un analog, spre evidentă deosebire de cazul *cal que faci* (> *kale ke (f)aga*).

BDD-A6811 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:47 UTC)

de sefarzi. Aşa stând lucrurile, tipul *kale ke (f)aga* ar fi rezultatul aceleiaşi influenţe balcanice asupra sefardei, deşi realizată de data aceasta în mod indirect, adică datorându-se iniţial influenţei greceşti asupra catalanei din secolele XIV-XV. Această evoluţie a sferei examinate ni se prezintă ca cea mai probabilă în lumina a ceea ce ştim despre ea astăzi. Posibilitatea aducerii lui *cal que faci >kale ke (f)aga* în Balcani din afară, nelegată de influenţa greacă asupra catalanei, apare, în lumina faptelor aduse, foarte puţin probabilă. În măsura în care aceasta e adevărat, însemnătatea sefardului *kale ke (f)aga* pentru etiologia înlocuirii infinitivului în Balcani se păstrează. Se înţelege, chiar dacă cele presupuse mai sus despre *cal que faci* nu se vor confirma (ceea ce pare foarte puţin probabil), alte întorsături sefarde (cum e *ké ke (f)aga* ? şi altele de tip balcanic, necunoscute catalanei) îşi păstrează însemnătatea etiologică (ca de altfel şi alte fapte ale limbilor atât neobalcanice, cât şi ale celor balcanice băştinaşe).

Desigur, apariţia lui *kale ke (f)aga* independentă de catal. *cal que faci* e şi ea reală (cf. *ké ke (f)aga* şi alte întorsături), cu atât mai mult că vorbitorii de catalană (şi aragoneză) erau o minoritate printre cei expulzaţi din Spania în 1492. Dar nu e clar dacă acest *caler* ca „a trebui" mai exista în castiliana orală din acea vreme. După cum ştim, sp. *caler* se învechise deja până la timpul lui Santillana (1398-1458), iar în anii lui Cervantes (1547-1616) era de acum un arhaism rar [17, p. 761]. Oricum, pentru etiologia noastră asta nu e relevant.

VI

Până acum n-am găsit fapte care ar contrazice cele spuse mai sus. Unele comentarii necesită părerea dnei S. von Schmädel [18, p. 135]. D-ei a publicat ediţia critică a romanului sefard „Contele şi Evreul" de Shem Tov Semo, Viena, 1874 [19], text ce conţine construcţiile în chestiune de tipul *kale ke (f)aga* şi *ké ke (f)aga ?* Primele se întâlnesc în text de 15 ori (de ex., *Tu kale ke mueras !* – p. 217 „Tu trebuie să mori ! sau *kale ke tengash en vuestro poder alguna kambiala* – p. 237 „trebuie să aveţi la dispoziţie o cambie"), iar cele de a doua de 4 ori (de ex., *a ken ke konte* – p. 275 „cui să povestesc" sau *i porke ke no ayga* – p. 301 „şi de ce să nu fie"). Pe pagina 195 autoarea se referă la părerea noastră (fără s-o comenteze) despre prototipul balcanic al tipului *ké ke (f)aga ?* (nu şi al lui *kale ke (f)aga*), iar în glosarul textului (p. 344) constată că *kaler* provine din sp. vechi *caler,* spunând în continuare: „*kale ke* + conj.", „trebuie; e necesar ca…". Această expresie *cal que* mai este întrebuinţată astăzi în catalană şi aragoneză, dar din spaniolă a dispărut" (p. 345; aici tipul *ké ke (f)aga ?* nu figurează, deşi la noi cele două construcţii sunt prezentate la fel ca balcanice).

În acest punct trebuie să distingem două lucruri. Una este dispariţia sau păstrarea însuşi a verbului *caler* (acum în catalană *caldre*, varianta *caler* fiind arhaico-dialectală), adus în Balcani din afară, iar alta este construcţia *cal que faci* care, chiar dacă a existat în catalană de până la contactele cu greaca, s-a răspândit acolo în sec. XIV-XV şi mai târziu, fiind un analog exact al întorsăturilor omoseme greceşti şi ale altora balcanice. (Aducerea în discuţie a aragonezei nu schimbă nimic în această problemă, deoarece Catalonia, odată

BDD-A6811 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:47 UTC)

Comitatul Barcelonei, din 1137 şi până la unirea Spaniei în 1479, a făcut parte din Regatul Aragonului, aragonezii participând împreună cu catalanii la evenimentele din Balcani din sec. XIV-XV).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. M. Gabinschi. *Contribuţii la precizarea noţiunii de balcanism.* 1. *Balcanismul ca un caz particular al arealismului* // Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară, 2002, nr. 3-4, p. 88-98.

2. М. А. Габинский. *Появление и утрата первичного албанского инфинитив*а, Ленинград, 1970.

3. М. А. Габинский. *Сефардский (еврейско-испанский)*, Кишинёв, 1992.

4. K. Sandfeld. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930.

5. M. Gabinski. *Positiver Effekt einiger negativer Angaben (zur Frage der Balkanismen als angeblich gemeinsephardischer Neuerungen)* // Neue Romania. Judenspanisch IV. 1997, Berlin, s. 243-256.

6. J. Coromines, amb col·laboració de J. Gulsoy i M. Cahner. *Diccionari etimològici complementari de la llengua catalana*, Barcelona, 1986.

7. F. Soldevila. *Historia de Catalunya*, Barcelona, 1963.

8. J. Coromines. *Les relacions amb Grécia reflectides en el nostre vocabulari*, în J. Coromines. *Entre dos Llenguatxes*, III, Barcelona, 1978.

9. J. M. Ribera Llopes. *Presencia de los Balcanes en la cultura catalana* // Revista de filología a románica, 16 (1999), p. 85-93.

10. S. Tellalova. *Encore une fois au sujet du mot „katalan" dans les parlers bulgares populaires* // Балканско езикознание. Linguistique balkanique, XXX, 4 (1987), p. 251-254.

11. G. Meyer. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891.

12. Е. М. Вольф. *Развитие каталанской прозы в XIII-XIV вв.*// „Формирование романских литературных языков", Москва, 1984, с. 5-97.

13. *Obra completa de Bernat Metge. L'obra integral del millor esiptor català del segle XIV*, Bacelona, 1975.

14. *Ocho siglos de poesía catalana*. Antología bilingüe de J. Castellet y S. Moldas, Madrid, 1976.

15. Б. П. Нарумов. *Каталанский литературный язык XVI – начала XIX* // „Формирование романских литературных языков", Москва, 1984, с. 98-165.

16. М. А. Габинский. *Ibero-balcanica* // Материалы конференции, посвященной 90-летию со дня рождения члена-корреспондента РАН Агнии Васильевны Десницкой", Санкт-Петербург, 2002, с. 46-52.

17. J. Corominas con la colaboración de J. A. Pascual. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, I, Madrid, 1991.

18. S. von Schmädel. El Konde i el Djidyó. *Edition:* // Judenspanisch XI. Neue Romania 37/2007, Berlin, S. 177-209.

19. El Konde i el Djidyó. *Istorya muy interesante. Textedition:* // Judenspanisch XI, 2. Neue Romania 37/2007, Berlin, 2007, S. 210-354.

BDD-A6811 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:47 UTC)